

Ruimte voor water als culturele opgave

THOMAS VAN DEN
BERG EN PETER
DONKERSLOOT

Waterbeheer is in ons land door de eeuwen heen een belangrijke landschapsvormende kracht geweest. Het vraagstuk van het waterbeheer in de komende decennia is groot en kan volgens Lodewijk van Nieuwenhuijze, landschapsarchitect van Bureau H+N+S, niet zonder ruimtelijke implicaties blijven. Wat kan de rol van de cultuurhistorie zijn bij het oplossen van deze problemen bij het waterbeheer? Met Lodewijk van Nieuwenhuijze kijken we terug op zijn voordracht tijdens het lustrumcongres van de HGVU en bezien we vanuit het perspectief van de landschaparchitect het waterbeheer en het ordenend vermogen van de cultuurhistorie. Een interview over kenmerken, samenhang en tijddiepte, over de Stelling van Amsterdam en de Noordoostpolder.

Het besef dat de wateropgave grote ruimtelijke gevolgen heeft dringt in ons land nog niet goed door. Volgens Lodewijk van Nieuwenhuijze ligt de nadruk bij de waterbeheerders nog steeds op technische oplossingen en op een kwantitatieve benadering. Schattingen op basis van de stroomgebiedsvisionen wijzen uit dat in de komende tien jaar zo'n tien procent van het Nederlands grondgebied nodig is om meer ruimte aan het water te kunnen geven. Van Nieuwenhuijze verwacht dat voor de periode daarna, tot 2030 daar nog eens tien procent bij komt. 'Deze opgave kan niet zonder ruimtelijke implicaties blijven'. 'Het landschap zal een ander aanzicht krijgen'. Ruimte voor water moet dan ook als een culturele opgave worden gezien, aldus Van Nieuwenhuijze. Veel van onze gronden, zoals in de beekdalen, waren vroeger marginaal. Door de landinrichting zijn deze gronden allemaal in productie genomen. De essentie van de culturele opgave ligt daarin dat een deel van deze private gronden weer collectief moeten worden, maar dat is een kostbare zaak.

In je presentatie op het lustrumcongres ben je ingegaan op de rol van de cultuurhistorie bij het maken van landschapsontwerpen. Centraal staan daarin niet zozeer de waarden, maar de kenmerken die in een gebied zijn te onderscheiden. Hoe gaat dit in zijn werk, gebruik je een bepaalde werkwijze of systematiek?

Het gaat om kenmerken en om de samenhang

tussen de cultuurhistorische kenmerken en de ruimtelijke structuur van een gebied. Verschillende schaalniveaus eisen daarnaast ook verschillende gegevens want elk schaalniveau vertelt zijn eigen verhaal. Van Nieuwenhuijze geeft aan dat op een hoog schaalniveau het om structuren gaat terwijl een laag schaalniveau vraagt om informatie op veel gedetailleerder niveau. De cultuurhistorische gegevens die daarvoor nodig zijn, zijn niet altijd in de juiste vorm beschikbaar. Vaak worden gegevens aangeleverd in de vorm van waardekaarten. Volgens objectieve criteria wordt de (wetenschappelijke) waarde van elementen en objecten vastgesteld. Natuurlijk moet dat ook gebeuren, maar, benadrukt van Nieuwenhuijze, het levert al snel een beeld op dat 'hoe roder een locatie, hoe meer je er vanaf moet blijven'. Bij ontwerpen zijn juist de patronen, de structuren en de kenmerken belangrijk. Deze moeten met elkaar worden verbonden en worden geconfronteerd met de problematiek van het waterbeheer. Het geheugen van de plek moet doorwerken in de nieuwe inrichting. Het gaat om meebewegen, om transformatie. 'Wie wil bewaren moet veranderen'. 'Ontwerpen is het zoeken naar nieuwe samenhangen'. Van Nieuwenhuijze legt een verband met de ontwikkeling in de natuurwereld. Vroeger lag ook daar de nadruk op het behouden van de bestaande waarden, maar er heeft een omslag plaatsgevonden naar meebewegen met nieuwe ontwikkelingen en zelfs het maken van nieuwe natuur.

Natuurlijk kan en moet je blijven discussiëren over zorgvuldigheid. Als we kijken naar de monumentenzorg dan valt op dat elke periode zijn eigen restauratiestrategie kent. Tegenwoordig is die gericht op het zoveel mogelijk laten zien van de ontwikkelingsgeschiedenis van een gebouw. Voor de landschapsarchitectuur geldt dat ook; de huidige strategie is er op gericht de tijddiepte en ontwikkeling van het landschap te laten zien en te gebruiken.

Over het begrip kans. Wat is volgens jou een kans?
Kansen zijn tijdgebonden en altijd afhankelijk van mogelijkheden tot bondgenootschappen. Kansen zijn de bruggen naar de opgave. Cultuurhistorie kan deze functie ook vervullen. Een kansenkaart zoals de HGVU heeft gemaakt kan inzicht geven in de mogelijke bruggen en bondgenootschappen.

Bij de Stelling van Amsterdam, de eerste van de twee voorbeelden die Lodewijk van Nieuwenhuijze presenteerde op het congres, is het vraagstuk van het waterbeheer evident. De Stelling van Amsterdam laat zien dat voor de hand liggende oplossingen niet altijd realistisch zijn. Van Nieuwenhuijze: 'Een veelvuldig geopperd idee was om de inundatievelden van de stelling voor waterberging te gebruiken. Studie wees echter uit dat vanuit oogpunt van waterkwaliteit en ruimtelijk ordening deze zones juist niet in aanmerking kwamen voor waterberging'. Het leuke van het ontwerp vindt Van Nieuwenhuijze dat het ontwerp de samenhang tussen de onderdelen van de stelling duidelijk maakt waardoor het leesbaar wordt.

De Stelling van Amsterdam is natuurlijk in zichzelf een cultuurhistorische structuur en de waterproblematiek is hier inderdaad evident. Waarom heb je gekozen voor het voorbeeld van de Noordoostpolder?

Bij de Noordoostpolder was het nadenken over de toekomst veel moeilijker. Dat is leidend geworden voor het uiteindelijke ontwerp. De koppeling met de cultuurhistorie ligt hier niet zo-

zeer in het meenemen van de zichtbare structuren en elementen, maar in het voortbouwen op het concept van het oorspronkelijke ontwerp van de Noordoostpolder. Zo kon een moeilijke opgave worden omgezet in een hanteerbare uitleg en visie.

In het plan voor de Groen-Blauwe-Slinger wordt de cultuurhistorie niet expliciet benoemd. Is cultuurhistorie voor jou niet altijd een vast onderdeel van het ontwerpproces?

Soms is de cultuurhistorie in een ontwerp of opgave ook niet zo duidelijk zichtbaar, zoals bij het plan voor de Groen-Blauwe Slinger. Hierin wordt de cultuurhistorie niet expliciet benoemd, maar die is wel degelijk aanwezig. Het wordt in dit geval meer als een voertuig gebruikt om het plan op inrichtingsniveau vorm te geven. Het is soms ook afhankelijk van het schaalniveau.

In hoeverre is het vanzelfsprekend dat in opdrachten de cultuurhistorie wordt meegenomen en wie verzorgt die inbreng?

Bij de Stelling van Amsterdam en de Noordoostpolder zijn aparte cultuurhistorische studies uitgevoerd. In het ideale geval is daarmee de betrokkenheid van de cultuurhistorici niet afgelopen. Het ontwerpproces begint altijd bij de opgave. Daar is kennis voor nodig. De kennis en de opgave worden met elkaar geconfronteerd wat leidt tot een ontwerp. Het ontwerp roept vragen op die door kennis worden ingevuld. Het is een cyclisch proces waarbij het proces steeds om andere, vaak gedetailleerdere informatie vraagt. Daarbij is de interpretatie van de kennis van belang.

Is er altijd ruimte voor deze werkwijze?

In de grotere projecten doorgaans wel, maar het wordt steeds moeilijker. De doorlooptijd van projecten wordt steeds korter. Ook de betrokkenheid van de opdrachtgever is van invloed. Toch kan gesteld worden dat er over het algemeen besef is dat cultuurlandschappen een rol

zouden moeten spelen in het ontwerp. Van Nieuwenhuijze beaamt dat daarmee de cultuurhistorie meer is dan een hype.

Wat is het ontwerpend vermogen van de cultuurhistorie?

Ontwerpen is zoeken naar combinaties. Cultuurhistorie is een van de bouwstenen bij het oplossen van die puzzel. Cultuurhistorie heeft dat vermogen niet zelf.

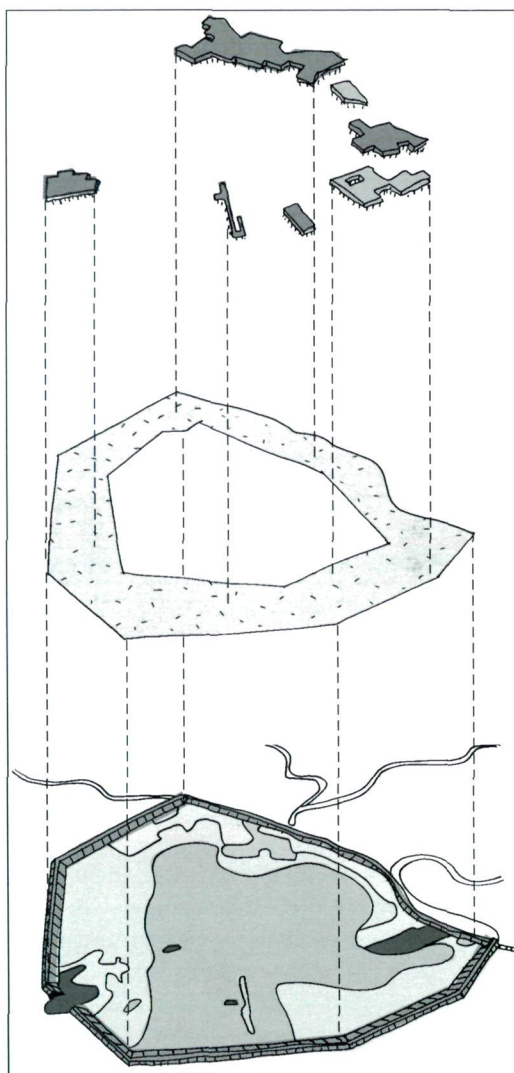
DE NOORDOOSTPOLDER

Toen vanaf 1941 de eerste delen van de Noordoostpolder droog vielen kon gestart worden met de uitvoering van de verkavelingsplannen die in de jaren daarvoor door de Dienst der Zuiderzeewerken in samenwerking met de Wieringermeerdirectie waren ontwikkeld. Centraal in de verkaveling stond een optimale (hiërarchische) water- en landbouwkundige indeling, gericht op maximalisatie van de agrarische productie. Het verkavelingspatroon is gebaseerd op standaardkavels van 24 hectare groot waarbij speciale aandacht is geschonken aan het wegennet en de plaats van de boerderijen (modulaire opbouw). Het definitieve concentrische kernenplan met Emmeloord als centrum met daaromheen, op fietsafstand, de omringende dorpen dateert van iets later.

Aan de architectuur werd bijzondere aandacht besteed: met uitzondering van Nagele zijn alle dorpen gebouwd in de traditie van de Delftse School. Net als bij de dorpen is ook bij de vormgeving van de boerderijen en de erven gestreefd naar eenheid in stijl. In 1947 werd een definitief beplantingsplan voor de polder vastgesteld dat, zij het in wat gewijzigde vorm, ook is uitgevoerd. De nieuwe bewoners van de polders werden niet alleen geselecteerd op vakbekwaamheid maar ook op morele instelling. De twee oorspronkelijke eilanden Urk en Schokland (waarvan het laatste in 1859) zijn als zelfstandige elementen in de polder opgenomen. Het geeft aan dat de totstandkoming van de Noordoostpolder

een zorgvuldig geplande aangelegenheid was in een overigens lange traditie van polderaanleg in ons land.

De Noordoostpolder is als geheel nog zeer gaaf en authentiek te noemen. Het oorspronkelijke ontwerp is daarbij nog duidelijk herkenbaar. Bijzonder is ook dat bij de inrichting van de

Reactie van lagen: voortbouwen op de oorspronkelijke ontwerpstrategie.

polder rekening is gehouden met de ondergrond. Zo zijn de voormalige eilanden Urk en Schokland opgenomen in het ontwerp. Schokland is, met name om de grote archeologische belangen, geplaatst op de Werelderfgoedlijst van UNESCO. De Noordoostpolder als geheel is door Nederland op de voorlopige lijst geplaatst. Het is onmogelijk de Noordoostpolder als 'af' te beschouwen. Nog steeds is de polder een belangrijk agrarisch gebied, maar het oorspronke-

Orderingsstrategie voor de toekomstige Noordoostpolder.

lijke eindbeeld is feitelijk voorbij gestreefd en nog steeds gaan de ontwikkelingen door. Zo is Emmeloord veel groter geworden dan ooit verwacht en is het oorspronkelijke wegenpatroon aangepast aan de hedendaagse behoeften. Het ontwerp toont in die zin flexibiliteit. Maar de woningbouwbehoefte zal nog verder groeien –

zeker als de Zuiderzeelijn wordt gerealiseerd – en er is behoefte aan ruimte voor glastuinbouw. In de nabije toekomst zullen hogere eisen gesteld worden aan het waterhuishoudkundig systeem. Naar verwachting is 1500 ha nodig als extra capaciteit voor waterberging. Bureau H+N+S stelde samen met bureau Beek & Kooiman in opdracht van de betrokken gemeente en provincie een integrale visie op over de vraag wáár en hóe de nieuwe behoeften gerealiseerd kunnen worden. Samengevat is de opgave: het honoreren van ontwikkelingen die op de Noordoostpolder afkomen met liefde voor het bestaande ontwerp (H+N+S et al., 2003, p. 7). Het ontwerp van de Noordoostpolder kan ontleed worden in vier lagen: concentrische inrichting, hiërarchie, modulaire opbouw en ondergrond/omgeving. Het oorspronkelijke ontwerp is tot stand gekomen door deze lagen op elkaar te laten reageren. Voor de toekomst kan dit als ontwerpstrategie worden gebruikt. De nieuwe ordeningsstrategie moet voortbouwen op het oorspronkelijke concept waarin de groene eilanden (Emmeloord, de dorpen en de erven), de ringen en radialen centraal staan. Ontwikkelingen kunnen resulteren in grotere groene eilanden. Als ze daar gezien hun schaal of aard niet inpassen komen de ontwikkelingszones in aanmerking. Deze wordt gevormd door het Assenkruis en de ontwikkelingszones aan de Oostflank en de Westrand-Zuidrand. Waterberging wordt voorzien in het Assenkruis net als ruimte voor woon- en bedrijventerreinen. De West- en Zuidrand kunnen dienen voor extensieve (groene) ontwikkelingen terwijl in de Oostflank plaats biedt aan nieuwe

functies van uiteenlopend karakter als nieuwe landgoederen, een recreatienetwerk en natuur, waaronder mogelijk een nieuw randmeer.

Water management and cultural heritage

Water management has played a significant role in shaping the Dutch historical landscape over the centuries. There is still a lack of awareness of the huge physical impact the handling of the current water problems in the Netherlands will have. According to landscape architect Lodewijk van Nieuwenhuijze, cultural heritage can deliver an important contribution to the management of these problems. Projects focusing on the Noordoostpolder (the North-eastern part of Flevoland) and the Stelling van Amsterdam (the ring of fortresses around Amsterdam) show how cultural heritage and landscape can contribute to high quality environmental development and solving water management problems.

LITERATUUR

- BUREAU H+N+S (2001). Een langzame buitenring in de snelle metropool. Utrecht.
- BUREAU H+N+S EN IWACO (1996). De kleur van water, toekomstvisie 'Groen-Blauwe Slinger'. Utrecht.
- BUREAU H+N+S, BEEK&KOOIMAN CULTUURHISTORIE (2003 en 2004). Kwaliteitskaart Noordoostpolder Urk (deel I, II en III concept en definitieve versie), Utrecht.
- BUREAU H+N+S (2003). Toekomstvisie gemeente Noordoostpolder 2030, Ruimte voor kwaliteit. Emmeloord-Utrecht.
- CAMP, DEN M. KAMPHUIS (1992). Architectuur en stedebouw in Flevoland: Waanders, Zwolle/RDMZ, Zeist